

OLD AGE ЯК ОНТОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН У ФІЛОСОФСЬКИХ КОНЦЕПЦІЯХ

Голик С. В.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті досліджено онтогенез поняття «старість» та проаналізовано різні концепції старіння у філософії з часів античних мислителів і до сучасних розвідок. Обґрунтовано, що осмислення сутності людини у похилому віці з позицій філософського знання сприяє формуванню базових теоретичних положень та закладає когнітивну основу для формування лінгвістичної концепції OLD AGE.

Ключові слова: концепт OLD AGE, старіння, геронтологія, геронтофобія, ейджизм.

Голик С. В. OLD AGE как онтологический феномен в философских концепциях. В статье исследован онтогенез понятия «старость» и проанализированы разные концепции старения в философии со времен античных мыслителей и до современных работ. Обосновано, что осмысление сущности человека в преклонном возрасте с позиций философского знания способствует формированию базовых теоретических положений и закладывает когнитивную основу для формирования лингвистической концепции OLD AGE.

Ключевые слова: концепт OLD AGE, старение, геронтология, геронтофобия, эйджизм.

Holyk S. V. OLD AGE as the Ontological Phenomenon in Philosophical Concepts. It is common knowledge that age is the existential human property combining not only biological but also social, philosophical, psychological and other aspects of living. Many attempts have been made to analyze and interpret ageing in various academic studies, from the perspective of medicine, psychology, sociology, philosophy, anthropology and gerontology. This predetermines the topicality of the research and the need for the cross-disciplinary approach when this concept is viewed as the fragment of the general scientific world image.

Critical analysis of old age and ageing notions as well as the attitude towards them in society not only from the perspective of gerontology but also philosophy, will result in establishing the theoretical foundation and cognitive basis for the linguistic concept of OLD AGE. The philosophical-diachronic approach, adopted in this work, gives insight into the problems related to the notion of OLD AGE as viewed by different philosophers and helps to trace the changes in its understanding in different time periods. The present research attempts to describe the ontogenesis of the notion OLD AGE suggesting a brief review of different concepts of ageing in philosophy from the ancient times and till now.

Although ancient philosophers believed that old age should be considered as the age of wisdom and experience, many of them despised the elderly and treated them with disrespect. In such works old age was understood as the time of decline and irreversible body changes.

The Middle Ages brought about a new theological interpretation of old age. At that time advancing in years was not primarily associated with the declining body but mainly, with the immortal soul, creative and mature, adding transcendental qualities to old age.

The modern epoch began with a rational pragmatic attitude towards the elderly. Moreover, in recent years there have appeared a number of negative stereotypes which usually cause gerontophobia and ageism.

To conclude, OLD AGE presents a complex area for its study. Accordingly, critical analysis of this concept involves the contribution from many fields of science.

Key words: the concept OLD AGE, ageing, gerontology, gerontophobia, ageism.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Вікові концепти разом з етнічними та гендерними є основними в мовній картині світу більшості лінгвокультур. Загальновідомо, що вік – це основна екзистенціальна характеристика людини, у якій поєднано не лише біологічні, але й соціальні, філософські, психологічні та інші аспекти її існування [14, 3–4]. Тому дослідження цього концепту охоплює інтереси широкого кола наук, у центрі аналізу яких перебуває людина та її буття. У пропонованій розвідці вважаємо за потрібне застосувати комплексний підхід, щоб узагальнити результати дослідження концепту OLD AGE у суміжних дисциплінах. Саме це визначає актуальність постановки проблеми та необхідність її розгляду в контексті міждисциплінарного

підходу, що, своєю чергою, передбачає окреслення всіх різноманітних уявлень про зазначений концепт як фрагмент загальнонаукової картини світу.

Осмислення сутності людини в похилому віці, відношення до старості в суспільстві, посилена увага до проблем літніх людей не лише з позицій геронтології, але й філософського знання сприяють формуванню базових теоретичних положень, які закладають когнітивну основу для формування лінгвістичної концепції «OLD AGE». Об'єктивні суспільно-культурні та історичні умови визначають особливості розуміння поняття старості та формування моральної свідомості як основи геронтологічної етики в суспільстві.

Такий підхід до аналізу геронтологічного концепту в англійській картині світу є цікавим і перспективним, оскільки він сприяє уточненню даних

про специфіку вікових концептів та відношення до старості на різних часових зрізах, а також дає змогу виявити значущість цього концепту для представників англomовної спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вік загалом та старість зокрема вивчають у контексті таких наук, як біологія, психологія, філософія, соціологія, медицина тощо. Аналіз лінгвістичних розвідок, які пов'язані із дослідженням вікових концептів, засвідчив формування напрямів і підходів до вивчення цих складних, суперечливих та багатограних феноменів з позицій когнітивної лінгвістики.

Маючи широкі функціональні можливості, концепт OLD AGE постає не лише як сума певних фізичних характеристик, але і як асоціації, пов'язані із цим віком чи статусом людини.

Ставлення до старості в суспільстві є одним із тих питань, що завжди викликали посилену зацікавленість науковців. Так, на особливу увагу заслуговує дослідження американського історика Томаса Р. Коула, у якому він спробував засвідчити свою позицію до похилого віку в діахронній перспективі, описавши уявлення про життєві етапи людини з часів Середньовіччя і до нашого часу [16].

У сучасних розвідках предметом розгляду стають компоненти вікового символізму, нормативні критерії віку, аскриптивні ознаки віку в теоріях біогенетичної і соціогенетичної спрямованості та вікові стереотипи [10, 65–69], історико-філософські підвалини старіння в контексті західноєвропейської та американської ментальностей XVI–XVIII ст. [3, 18–23] тощо.

Аналіз процесів старіння переважно підпадає під сферу досліджень соціальних та природничих наук, які не лише тлумачать, але й намагаються врегулювати дані процеси, пропонуючи своє бачення щодо покращення життя літніх людей у суспільстві, їх соціальної адаптації, професійних перспектив та медико-біологічної реабілітації.

Розуміння феномену старості та старіння у філософсько-діахронному аспекті дозволяє дійти висновку, яким чином розвивалися уявлення про ці проблеми в різні періоди розвитку людства, як змінювалися погляди мислителів та філософів на старість та старіння. В умовах глобальних та масштабних змін соціально-демографічного характеру філософське осмислення старості та старіння є актуальним і необхідним кроком для осягнення концепту OLD AGE та його комплексного аналізу.

Формулювання мети і завдань статті. Мета пропонованого дослідження – дослідити онтогенез поняття старість та описати різні концепції старіння у філософії з часів античних мислителів і до сучасних філософських розвідок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феномен старості здавна цікавив філософів, коли існували різні уявлення щодо процесів старіння та, власне, старості. Мислителі різних епох у філософському ракурсі розглядали проблеми, пов'язані із базовими поняттями життя, – такими, як життєвий шлях, смисл життя, страх закінчення життєвого шляху, ненависть та неповага до старших людей тощо. Онтогенез поняття «старість» має тривалу історію і удокладнений у працях багатьох античних філософів [12, 1407].

Так, Цицерон у філософських трактатах про старість наголошує на перевагах цього етапу. Усвідомлення цікаво прожитого життя, добрі вчинки зігривають душу літньої людини. Також древній мислитель відзначає велику активність старших людей, їхні досягнення та успіхи в літературі, мистецтві, вихованні молоді [12, 1407–1408].

Давньогрецький філософ Платон, визначаючи старість, оцінював її як позитивний етап життя. Дослідники зазначають, що літні люди через призму його бачення є джерелом мудрості, вони заслуговують на шану і мають найвищий соціальний статус [6, 15].

На противагу йому, Аристотель старість розумів як процес поступового згасання та руйнування людини. Він наділяв осіб похилого віку непривабливими рисами, зокрема немічністю, жалюгідністю, зумовленими проблемами зі здоров'ям, незадоволеними життям і відкинутими суспільством [1, 12–14].

Загалом у греків старість приносила погіршення матеріального добробуту, хвороби, зневажливе, негативне ставлення з боку оточення. Як зауважують дослідники, «культура грецької античності не формувала толерантного ставлення до старості, тому й причин для страху старості не могло не існувати. Але ... у цивілізації стародавньої Греції небагато людей доживало до поважного віку, тому й гостроти страху старості не було» [8, 81].

Подібно до Аристотеля мислителі Давнього Риму зображали старших людей немічними, хворими і жалюгідними. У філософських розвідках зазначається, що Овідій ототожнює старість з настанням четвертого періоду життя, коли людина постає як знесилена істота, яку повільно підстерігає смерть. У працях Горация центральною темою є втрачена насолода життям, мінімальне відчуття щастя, які підстерігають людину з віком. Старість зображується в похмурих тонах, з відчуттям жалю через втрачену молодість [6].

Давньоримський філософ Сенека порівнював старість із нищівною силою, яка все змітає і перетворює на руїни, а також він одним із перших навів приклади дискримінації осіб похилого віку в римській античності (те, що у наш час позначається терміном «ейджизм») [13].

Мислителі Середньовіччя продовжили дослідження феноменів старості та старіння, зосереджуючись на теологічних аспектах цієї проблеми. В цю епоху чітко окреслилася різюча відмінність між земним та небесним життям, між світським та божественним. За віруванням християн, світ було створено за волею Бога, так само його буде знищено. Безсмертною залишається лише душа, тому праведне земне життя може привести її до спасіння [12, 1409]. У середні віки людина прив'язана до потреб природного життя, але, прагнучи життя вічного, відрікається від світу теперішнього. Тому формується образ трансцендентного християнського старця, який протиставляється іманентному античному старцю.

Представник цієї епохи, Петрарка, висловив низку ідей, які залишаються актуальними і сьогодні, – об'єднання ідеї Бога з ідеєю творчості, апофеоз якої досягається саме у старості [11]. Петрарка

у своїх творах розмірковує про суєтність людських стремлень, про невідворотність смерті, про мужність перед лицем неминучого згасання.

Англійський філософ Роджер Бекон вивчав причини старіння та шляхи продовження життя. За його словами, порівняно з біблійними патріархами тривалість життя кожного наступного покоління людей стає все меншою. Причинами цього є неправильний спосіб життя та недотримання моралі. На думку вченого, спасіння душі кожного християнина тісно пов'язане із відкриттями в науці. Тому він позитивно оцінював використання алхімії для винайдення еліксиру життя та безсмертя [2].

Ще один з представників середньовічної філософської науки Мікеланджело до старості зберігав творчу активність і у своїх віршах виражав своє ставлення до цього етапу життя. Для Мікеланджело старість характеризується несумісністю форми та змісту. З одного боку, старі люди – це генії, але зовні вони є естетично непривабливими. Саме таке реалістичне розуміння старості відповідає меті поета. І лише тоді, коли зовнішня форма відкидається, виявляється внутрішня мудрість. Єдиним способом продовжити себе у вічності є творення безсмертних шедеврів, у яких ми передаємо нащадкам свою істину, – уважав мислитель [12, 1409].

Отже, в епоху Середньовіччя формується нове розуміння про старість, яке поєднує ідею про тіло з багатою, творчою душею, орієнтованою на вічне буття, та ідею особи, націлену в трансцендентну сферу. Засобом їхнього єднання виступає творчість.

Більш раціональне розуміння старості спостерігаємо в роботах новоєвропейських філософів. Ф. Бекон, засновник наукової геронтології, розглядає старість з науково-прикладної точки зору. Він прогнозує появу науки, яка буде займатися питанням продовження життя, визначає шляхи дослідження проблем довголіття.

Також Ф. Бекон вважав за потрібне передусім боротися зі старінням, попереджати його появу. За словами дослідників, «його геронтократичні симпатії, проте, не дають підстав заперечити наявність і в тогочасної людини страху старості» [6, 25].

У контексті натурфілософії свого часу із акцентом на християнському світобаченні про старість пише Г. Лейбніц. Такий самий прагматичний погляд на старість характерний для Т. Гоббса, який порівнює людину із речами, що мають свою цінність та вартість, але залежать від суспільної необхідності та користі. За таких умов старість втрачає свій екзистенціальний зміст і постає з виключно споживачької позиції. Тому, ті, хто накопичують матеріальні та грошові блага, краще зможуть забезпечити свою старість, – вважав філософ [4].

Представник новоєвропейської філософії Ф. Ніцше вирізняв старість тіла і старість розуму. Людина, яка є сильною по духу, не боїться старості, щоби більше, така людина не має страху навіть перед смертю. Головне, як зауважував мислитель, – це вчасно, до настання старості, завершити земний шлях [9, 74].

Проблеми антропологічного старіння є предметом аналізу І. Канта, який описує цінність людського життя в старості. Філософ наголошує, що старість –

це особливість живої природи, тому дорослішання, дозрівання та старість слугують видимими складниками одного механізму. За його словами, старість є віком мудрості. Кант пропонує в старості займатися розумовою діяльністю, зокрема філософією, оскільки це сприяє продовженню життя і компенсує фізичну неміч, приносить радість та насолоду [5].

К. Маркс та Ф. Енгельс вивчали причини патологічного та природного старіння. У капіталістичному суспільстві цінність людини розглядали лише у зв'язку з її можливістю працювати, приносити прибутки роботодавцю. Через голод, хвороби, відсутність елементарних побутових умов величезна кількість людей не доживали до старості. Тому в буржуазному суспільстві ті, хто володіли засобами виробництва, виживали за рахунок життя та здоров'я іншої, знедоленої, частини суспільства [12, 1410].

Ці та інші концепції заклали підґрунтя для сучасного розвитку філософсько-психологічних концепцій осмислення феномену старості.

XX століття ознаменувалося революцією довголіття. Завдяки розвитку медицини та покращенню якості життя відбувається подовження його тривалості. Результатом цих глобальних змін стає повне несприйняття старіння, молодість перетворюється на культ. Сучасна успішна людина незалежно від статі повинна гарно, а отже, молодо виглядати. Культ молодості, збереження функціональної активності пропагують ЗМІ. Старість знецінюється і стає справжнім кошмаром для молоді.

Крім цього, у сучасному суспільстві формуються негативні стереотипи щодо життя і поведінки людей похилого віку. «Фактично стереотип старості, який сформувалася у суспільстві, відображає положення людей похилого віку в ньому» [6, 136]. Наукові розвідки підтверджують, що життя літніх людей молодь сприймає як деградацію, поступове згасання, яке не приносить жодної користі суспільству [8, 86]. Це уявлення підтримують і засоби масової інформації, культурна традиція, соціальне оточення. У сучасному світі сивина більше не викликає поваги, літні люди сприймаються як ворожа політичному і соціальному прогресу сила [7, 78].

У наукових розвідках з'являються спроби визначити та пояснити феномен старості, старіння та страх перед ними, зокрема як «виражене почуття, що життя прожите даремно, як реакцію нашої совісті на нівечення самих себе» [8, 85].

У багатьох працях з філософії та психології пропонується «розробити стратегію соціокультурної підготовки людини до настання старечого віку, навчити її пристосовуватися до нового фізичного стану та соціального положення, ознайомити з особливостями життя в старечому віці так, щоб хоча б зменшити, якщо не вдається повністю позбутися страху старості» [6, 19].

У наш час з'явилися поняття «геронтофобія», «геронтонегативізм», які виражають негативне ставлення до старості. У 60-х роках минулого століття у США було введено в ужиток термін «ейджізм» (ageism) на позначення дискримінації одних вікових груп іншими [15, 58–59]. Таким чином, цей термін передусім відображає становище людей похилого віку в спільноті та сприймання їх спільнотою.

На початку XXI століття спостерігаємо інтенсифікацію досліджень з проблем старіння, появу нових підходів до розв'язання геронтологічних проблем. Швидкими темпами відбувається інституційне оформлення науки геронтології через заснування геронтологічних та геріатричних наукових товариств [15]. У США, країнах континентальної Європи та Англії спостерігається прагнення вберегти різні соціальні групи від словесних образ у мовленні (тенденція вживання політично-коректної лексики). До такої категорії належать і пенсіонери, яких колись називали зневажливо *old age pensioners*, а зараз до поширених формул мовленнєвого етикету належить звертання *senior citizens*.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дає підстави висновувати, що старість як онтологічний феномен має довгу і неоднозначну історію пояснення. Античні філософи представляли старість як вінець віку, як мудрість,

яка притаманна літнім людям. Проте у багатьох працях засвідчене і зневажливе ставлення до старості. Середньовіччя та епоха Відродження виводять старість в теологічну площину. У працях новоєвропейських філософів спостерігаємо більш раціональне, прагматичне розуміння. Сьогодні в результаті глобальних змін очевидне повне несприйняття старіння, стереотипи негативного характеру, що призводить до геронтофобії та ейджизму. Водночас з'являються нові підходи до розв'язання геронтологічних проблем. З цього випливає, що позитивна чи негативна оцінка старості може бути пов'язана з індивідуальним осмисленням цього концепту різними соціальними групами – залежно від часового періоду та попереднього життєвого досвіду.

Отже, як складний феномен, концепт OLD AGE потребує для свого вивчення застосування комплексної методики, яка б поєднувала здобутки природничих, соціальних та гуманітарних наук.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Риторика. Поэтика / Аристотель. – М. : Лабиринт, 2000. – 224 с.
2. Бэкон Р. Избранное / Роджер Бекон. – М. : Издательство Францисканцев, 2005. – 480 с.
3. Гайдаш А. Дискурс старіння у соціокультурному полі США : образ літньої людини в драматургії XVIII століття / Анна Гайдаш // Літературний процес : методологія, імена, тенденції : [зб. наук. праць (Філологічні науки)]. – 2016. – № 7. – С. 18–23.
4. Гоббс Т. Основы философии. / Томас Гоббс. т-Часть вторая. О человеке. : Сочинения в двух томах. – М. : Мысль, 1989. – Т. 1. – 622 с.
5. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / Иммануил Кант : Собрание сочинений в 8 томах. – М. : Чоро, 1994. – Т. 1.
6. Коваль Т. В. Страх старості як чинник буття сучасної людини : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропология, філософія культури» / Тетяна Вікторівна Коваль. – Житомир, 2012. – 188 с.
7. Лишаев С. А. Старость и современность / С. А. Лишаев // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Философия. Филология». – 2007. – № 1. – С. 71–81.
8. Мовчан М. М. Лабіринти страху старості : проблеми і перспективи / М. М. Мовчан // Гуманітарний вісник ЗДА. – 2013. – № 53. – С. 79–90.
9. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Фридрих Ницше; [пер. с нем. Ю. Антоновского]. – СПб. : Издательская группа «Азбука-классика», 2010. – 352 с.
10. Орлова Ю. В. Концепт «вік людини» як предмет наукового міждисциплінарного дослідження / Ю. В. Орлова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 6 (289). – Ч. I. – 2014. – С. 65–69.
11. Петрарка Ф. Стихи. Сонеты. Размышления / Франческо Петрарка. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 1999. – 736 с.
12. Польшкина Т. М. Особенности понимания феномена старости на разных этапах психолого-философского осмысления / Т. М. Польшкина // Вестник Башкирского университета. – 2012. – Т. 17. – № 3. – С. 1407–1412.
13. Сенека Л. А. Философские трактаты / Л. А. Сенека. – СПб. : Алетейя, 2000. – 400 с.
14. Фомина З. Е. Концепты «Молодость» и «Старость» в языковом сознании англичан и американцев : [монография] / З. Е. Фомина, Ю. С. Коновалова. – Воронеж, 2015. – 232 с.
15. Якимова Е. В. Геронтология в динамическом обществе / Е. В. Якимова, Л. Торнстон // Социальная геронтология : современные исследования. – М. : ИНИОН РАН, 1994. – С. 58–68.
16. Cole T. R. A journey of life: a cultural history of aging in America / Tomas R. Cole. – Cambridge : Cambridge UP, 1992. – 260 p.